

De jyske kildedale og deres problemer

af

S. A. ANDERSEN

Abstract

In Central Jutland some ravines occur, which have similarities to glacial cirques, as they are carved into the sides of the hills with steep slopes. They may extend for about two kms along the slope of the hill and intrude 1,5 km into it, but they are always reaching the top of the hill. They originate where the ground water from widespread porous sand emerges at the foot of a slope and washes the sand away, and an inland cliff is formed, receding inwards in the slope, until it reaches the apex of the hill. The development of the cirque thus stops for some reason or other.

Salten profilet ved Engetved nær Salten sønden for Silkeborg har med rette tiltrukket sig opmærksomheden ved sin egenart. Her, i nordsiden af tunneldalen gennem Salten Langsø, har kildevæld fra det tertiære kvartssand i foden af skrænten skyllet sand ud i Engetved sø, hvorved der er opstået en nøgen klint ligesom ved kysterne. Forholdene her er blevet behandlet af K. DREYER JØRGENSEN i *Naturhistorisk Tidende* (4. årg., 1940, s. 72), hvor også klintens årlige tilbagerykning er belyst. Den er nu nået ind til toppen af Tyskebakken.

Hidtil har denne klint inde i landet været betragtet som enestående i sin art, men for nogle år siden har et kildevæld vestligere i samme skrænt øst for Nr. Snede landevejen forårsaget et stort jordskred, der muligvis vil udvikle sig til en lignende indlandsklint. Endvidere har det ganske overraskende vist sig, at lignende klinter ingenlunde er sjældne i Midtjylland, blot er de nu for største delen tilskredet, så deres udvikling i alt væsentligt er afsluttet. Da de udgør et egenartet træk i Midtjyllands geografi og geologi, og de stedvis når en anselig størrelse, kan de gøre krav på en vis interesse.

Nogle af de smukkeste kildedale findes omkring Sorring, ca. 15 km øst for Silkeborg, hvor terrænet hæver sig som en 2—3 km bred bakke op til 148 m i Sorring Løddenhøj, det højeste punkt i egnen. Her har en 1,2 m bred kildeklint ædt sig 1 km ind i bakkens nordside netop til det højeste punkt tæt nord for Løddenhøj. Dalen nord herfor ligger ca. 60 m o. h., altså næsten 90 m lavere end Løddenhøj, og de næsten lodrette skrænter nord for denne er omkring 50 m høje og skarpt afgrænset oppefter, så dalen minder om de glaciale botner i bjerglande. Hele denne over 1 km² store kildedal er dækket af Sorring skov. Et par km nordvestligere skærer Lille Lyngdal sig ca. 350 m ind i vestsiden af den 103 m høje Birke-

bakke med en bredde af ligeledes ca. 350 m. I denne er jordlagene til dels blottet i bunden, og nederst i de 20—30 m høje skrænter. Vest herfor skærer Store Lyngdal sig mod Sydvest ind i en 126 m høj bakke sydøst for Skanderup; den når også med en stejl skrænt ind til bakkens højeste punkt. Ved munden er dalen kun 100 m bred, men den udvider sig indefter, hvor den bliver 650 m bred. Her ligger mosebunden af dalen knapt 80 m o. h., så de stejle skrænter er ca. 40 m høje inderst i den 950 m lange kildedal. Egnen her har ligesom ved Salten profilet tertiært kvarts-sand som underlag, og dette når sydligst i Hundskov, sydvest for Røgend op til næsten 100 m o. h. 1 km nordvest for denne by har en kildedal skåret hele den vestlige halvdel af en bakke bort norden for Bjerglund, og østen for Sorring er Kjeldbjerg sønden for Tovstrup station af samme type, blot når denne skrænt ikke ind til det højeste punkt på bakken. Men syd for Tovstrup by har der på nordsiden af Lyngbygård å's dal dannet sig en kildedal, der udfyldes af Sønderskov. Den skærer sig ind til den næsten 100 m høje bakketop sønden for byen. Umiddelbart øst for denne skærer Dybdal sig ind i dalsiden med en bredde på 2—300 og en længde ad ca. 500 m, ligeledes til toppen af bakken her. Vestligere, vest for Linå har Gyldendal og Tørvedal skåret sig mod Syd ind til toppen af Skjærbøge høj, østen for Hårup. Vesten for Skanderup har en kildedal dannet en 1 km lang næsten retlinet nordvendt klint nord for Overholt plantage, kronet af Randers høj.

Sydøst for Ikast har Storå dannet en stejl erosionsskrænt i bakkeøen på sin vestside. Nær denne skrænts sydøstende har en bred kildedal skåret sig ind til toppen af Langbakken, øst for Skjelhøje plantage. Dalen er her yderst $\frac{1}{2}$ km bred, og den har skåret sig 400 m ind i dalsiden. En mindre dal af samme type findes nordvest for Skanderborg ud mod Illerup å dalen. Den er et par hundrede meter bred og har skåret sig 300 m ind i dalsiden til bakkens højeste punkt. Også sydsiden af tunnel-dalen gennem Ravnsø i Nygårde skov er en sådan indlandsklint, men noget uregelmæssig, men dog således, at terrænets højdepunkter findes langs skræntens overkant.

Den største dal af denne type, jeg har truffet på, ligger mellem Herning og Videbæk norden for Ringkøbing landevejen. Den indtages nu af Kirsebærmosen, vesten for Havnstrup. Den er ca. 2 km bred og har ædt sig ca. 1,5 km sydpå næsten helt ned til landevejen, hvor de højeste punkter også findes langs den stejle skrænt. En næsten lige så stor, men knapt så regelmæssig kildedal ligger i Bjørslev plantage, 4—5 km sydvest for Kibæk, og adskillige mindre findes rundt omkring i disse brunkulsegne. Går vi herfra nordpå til Skive, har man øst for Fly et dalsystem, der skærer sig 1—2 km østpå ind i dalsiden og ender tæt ved Skive—Vejle landevejen med en stejl skrænt, oven for hvilken de højeste toppe findes, således den 58 m høje Tingdal høj, mens dalbunden neden for skrænten ligger ca. 35 m o. h. En noget lignende dal findes nordøstligere sønden for gården Kardyb, og øst for Skive træffer vi en mindre dal af typen øst for Dalsgårde, norden for Dommerby.

En dal af nogenlunde samme type findes også tæt sydøst for Sandbjerg by i Nordsjælland sønden for Hørsholm. Den skærer sig mod vest-

nordvest ind fra tunneldalen i Vedbæk Maglemose og er 100—200 m bred og 500 m lang. Dens bund ligger 30—35 m o. h., mens overkanten af nordskrænten når op til 55 m et par steder, mere end terrænet nærmest nord for dalen. Det er et tykt lag af fint søsand, der har betinget dalens udformning her.

Denne omtale af kildeklinterne og kildedalene skal ikke gøre krav på at være fuldstændig, men skal blot gøre opmærksom på deres eksistens og deres problemer. Modsat de almindelige V-formige regnklofter, der taber sig opefter på en dalside, er denne — ligesom skrænterne ud mod havet — blevet angrebet over en bredere front, ved at grundvandet er strømmet ud langs bakkefoden og har skyllet dennes løse sand ud i dalen, hvorved klinten er opstået, som da i tidernes løb er rykket tilbage ind i dalsiden. Mærkeligt nok synes de næsten uden undtagelse at være rykket ind til bakkens højeste top, hvorefter udviklingen er standset. Hvorfor klinten netop er standset her, når det dog er grundvandet, der har dannet dem, er det ikke muligt at finde nogen forklaring på. Måske må man tænke sig, at det overfladisk afløbende regnvand alligevel har spillet en rolle ved deres dannelse, men det er sikkert nødvendigt at indsamle yderligere detaljer angående disse mærkelige dalformationer, inden det bliver muligt at give dem nogen fyldestgørende forklaring.